

Татяна Астарджиева / Tatyana Astardzhieva

АНТИСЪВЕТСКИ ПРАВИТЕЛСТВА
В ГРАЖДАНСКАТА ВОЙНА НА РУСИЯ

*The anti-soviet Governments in the Civil War
of Russia*

Summary: *Due to the concussions that the russian society experience in 1917, in terms of the country's prolonged participation in the First World War and the inability of government to tackle the situation and react, led to the unprecedented success of the bolshevik movement. The World conflict gave birth to the civil war in Russia. The civil war itself is bloody and very unpredictable in it is early stage. All who do not accept the new regime are deemed anti-soviet. In regions far away from the capital of Soviet Russia, governments and armies are formed with the sole purpose to bring down the newly appointed rulers. These "governments" are very multi-national in terms of their participants. This results in frequent conflicts and more so, in an inability on many occasions to come to terms with each other and properly coordinate. Their desire to take power amongst the others led to the failure of the white movement.*

Key words: *Civil War in Russia, anti-Soviet governments, First World War*

Сътресенията, които преживява руското общество през 1917 г., участието на руския народ в продължителната Първа световна война, невъзможността на Временното правителство да се справи с положението, допринасят за безпрепятствения успех на болшевиките. Установената след Октомврийската революция нова власт се нуждае от време за налагане в огромната държава. Управляващите обаче не са мнозинство и имат своите противници. В Русия световният конфликт прелива в Гражданска война. Тя е продължителна, братоубийствена и поне в своето начало непредсказуема. Всички слоеве, които не приемат новите порадки, се оформят като антисъветски. Създават се армии и правителства, които целят да премахнат новите властници.

Обект на изследването е съставянето на антиболшевишки правителства в Съветска Русия през Гражданската война. Такива се създават по цялата територия на държавата и като че ли тя негласно започва да се разделя на отделни области, всяка със свое управление – Сибирска, Северна, Южна, Далекосточна, тъй като там се образуват както правителства, така и въоръжени отряди или армии. Обединяващо звено между тях става главната цел, която си поставят – премахването на съветската власт.

Сравнително спокойното заемане на властта от Съветите в нощта на 25 октомври 1917 г. е последвано от бурни събития в империята. С новото положение не искат да се примерят не само привържениците на монархията, а и останалите политически слоеве. В началото на 1918 г. в отделни райони на Съветска Русия и по-специално по дължината на Транссибирската магистрала започва формиране на бели правителства. Метежът на Чехословашкия корпус и желанието на недоволните да променят новия ред повлияват създаването на кабинети с антисъветска ориентация. След Октомврийската революция и още повече след провала на Учредителното събрание есери, меншевики, социалисти, монархисти се чувстват излъгани за преобразуванията в държавата. Този факт ги кара да търсят алтернатива за бившата империя.

Още в самото начало на 1918 г. от членовете на Сибирската областна дума в Томск се създава кабинетът на П. Я. Дербер. Правителството е следствие от недоволството от Октомврийската революция и разпространяването на властта на Съветите. В отговор на събитията от края на 1917 г. есери, меншевики, кагети и др. в региона не признават победата на работническо-селското крило. По тази причина есерите в областта решават да предложат автономия, преценявайки че антиреволюционните действия се предвиждат единствено за централните райони. Представителите на Областната Сибирска дума разчитат, че въпроса за независимост на покрайнините ще се реши от Учредителното събрание. Последното е разгонено и в края на януари 1918 г., Томският съвет обявява Сибирската областна дума за разпусната, поради провежданите мероприятия. Те са враждебни на Съветите, а членовете ѝ са подложени на арест и съд. Въпреки арестите (Патушински, Шатилов, Якушев), част от представителите успяват да се съберат на тайно заседание в нощта на 25 срещу 26 януари при отсъствие на кворум.¹ На него е избрано Временно правителство на автономен Сибир (ВПАС) със 20 министри, от които четирима без портфейл. Председател на кабинета става П. Я. Дербер, външен министър – П. В. Вологодски, военен министър – А. А. Краковецки, както и министрите: А. Е. Новоселов, Крутовски, Серебренников, Патушенски, Ринчино, Колобов, Устругов, Юдин. Временното правителство разгласява в Тоболск и Томск декларация за автономия на Сибир. Обмисля се създаване на Доброволческа сибирска армия и не признава декретите на новата власт, която е обявена за „враг на народа”.² С. 170–171 В Сибир започва организирането на въоръжени групи от разпадналата се имперска армия. В Тоболск и Томск, Дербер прави опит да организира комитет за борба против червените, като разчита предимно на забайкалските казаци. Кабинетът не получава легитимност, а част от съставът му не разбира за избора и не участва в делата. Затова офицерската поддръжка се отнася единствено в подкрепа на идеята за създаване на правителство с посочената цел.

През март 1918 г. поради страх от нови арести, някои от членовете на думата се отправят към Далечния изток. Оттам решават да започнат борбата

против съветската власт. Като представители на ВПАС в Западен Сибир П. Дербер оставя Марков и Михайлов. Така правителството на Дербер се премества в Харбин. Там се намесва в организирането на властта, с което е зает Д. Л. Хорват. П. Я. Дербер води неуспешни преговори с Хорват и А. В. Колчак за създаване на единен център против съветската власт, след което заминава за Пекин.

След падането на съветската власт във Владивосток, в края на юни, Дербер се завръща и с помощта на съюзните държави обявява върховенството на своето правителство, което се разпространява на територията на Сибир и в Далечния изток. Проблем обаче е конкуренцията на другите антиболшевишки сили в региона (напр. Временното Сибирско правителство). Месец по-късно ВПАС се присъединява към местното управление, оглавено от Медведев.³

В този момент право на върховен пълномощник на Временното Сибирско правителство в Далечния изток получава генерал Д. Л. Хорват. Той оглавява комитета „Защита на Родината“, а след това Работният кабинет в Харбин.

След заемането на Самара от Чехословашкия корпус, на 8 юни 1918 г. се създава Комитет на членовете на Учредителното събрание (КОМУЧ). Първоначално се състои от петима представители с председател есера В. К. Волски, който декларира временно управление до свикването на Учредително събрание. В последствие се стреми да предаде общоруски характер на властта в освободените от Съветите територии. Разпространението на КОМУЧ е в Самарска, Симбирска, Казанска, Уфимска, Оренбургска територии и части от Пермска, Саратовска и Вятска губернии. Властта му е призната от казациите в Урал и Оренбург. През следващите месеци членовете на КОМУЧ се увеличават като през август са 29, септември – 71, достигайки 97 души в края на месеца. Изпълнителната власт на КОМУЧ е съсредоточена в Съвета на управляващите ведомства с председател Е. Ф. Роговски.

В програмата на КОМУЧ се прокламират: създаване на народна армия, свикване на Учредително събрание, ликвидиране на Брест-Литовския мир, участие със съюзниците във войната до победен край, изграждане на руската държава като федеративна демократична република, национализация на земята, демократични свободи.⁴ Отменени са декретите на новата власт, предадени са национализираните предприятия на собствениците им, възстановена е Градската дума, установява се 8 часов работен ден, позволяват се събранията, конференциите и свободната частна търговия и се декларира, че ще се работи за изграждането на велика демократична Русия.

Формацията няма собствена армия и първоначално използва като бойна единица Чехословашкия корпус. Комитетът мобилизира селяните и работниците от Воткинския и Ижевския заводи против Съветите.⁵ КОМУЧ успява да сформира собствена армия с началник щаб полк. Н. А. Галкин, като длъжност заемат по-късно В. Боголюбов, В. И. Лебедев и Б. К. Фортунатов. Организирано е военно обучение, мобилизирани са новобранци от наборите 1897–1898 г. За кратко време е организирана Народната армия на КОМУЧ, която се изгражда

на база на доброволчески отряди, мобилизирани части, казашки отряди (Оренбургското и Уралското казачество) и четири авиоотряда. В Самара се съставят полски, сръбски, италиански отряди за съвместна борба против Германия и Съветите.

По-късно КОМУЧ се преименува в Събрание на членовете на Учредителното събрание, но след преврата от 18 ноември членовете му са арестувани и спира дейността си в началото на декември 1918 г. Народната армия е реорганизирана и влиза в състава на войските на адмирал Ал. Колчак.

Междувременно на 9 юли 1918 г. ген. Д. Л. Хорват се провъзгласява за временен върховен управляващ на Русия.⁶ Временната му длъжност се обуславя от евентуално възстановяване на реда в страната и провеждане на Учредително събрание, което да избере държавното устройство. Членовете на съставения към правителството Работен кабинет се придържат към идеята за връщане на държавната върховна власт. Той е представен от различни по своята политическа ориентация делегати.

След настаняването на Чехословашкия корпус във Владивосток, градът става арена на политическата борба за власт в Далечния изток и Сибир. На 4 август 1918 г. Хорват заедно с Работния си кабинет пристига във Владивосток. След противоречия с правителствата на Дербер и Вологодски, началникът на Транссибирската железопътна линия се примирява с предаването на кабинета и отряда си на ВСП и става негов представител в Далечния изток. Кабинетът на Л. Д. Хорват става част от Омското правителство.⁷

Във връзка със заемането на властта от белите армии и чехословашкия корпус в Западен Сибир, на 23 юни 1918 г. в Томск се образува антиболшевишкото Временно Сибирско правителство (ВСП). Начело застава П. В. Вологодски. В състава му влизат есери и кадети.

Томското правителство успява да създаде собствена въоръжена единица – Сибирската армия. Премахва национализацията на промишлените предприятия, възстановява съдилищата и административните структури във вида преди Октомврийската революция, приема закон за връщане на земята на собствениците им, допуска съществуването на профсъюзи. Временното Сибирско правителство избира Административен съвет, който изпълнява функциите на държавната власт. Първата криза във ВСП настъпва сравнително скоро, през септември, по повод действията на Гришин-Алмазов. Единствено оставката му преодолява несъгласията.

На 23 септември 1918 г. ВСП предава властта на Уфимската директория. Тя е висш орган на държавната власт в освободените от съветската власт руски територии. Председател на Уфимската директория става есерът Н. Д. Авксентиев. От Уфа, седалището ѝ се премества в Омск, който става столица на бялото движение.

Директорията успява да обедини контрареволуционните сили, но властта ѝ остава сравнително слаба. На новото си местонахождение Директорията

запазва контрареволуционната си същност и декларира желание за продължаване на войната против Германия и Австро-Унгария. Уфимската директория утвърждава „Акт за образуването на Общоруска върховна власт”.⁸ Тя получава признание от областните, национални и казашки правителства, от Сибирската областна дума, Временното Сибирско правителство и КОМУЧ, а Дерберския автономен Сибир предава властта си през октомври. Създаден е Общоруски Съвет на министрите, а за главнокомандващ на армията е избран ген. В. Г. Болдирев.

Заедно с английския генерал А. У. Нокс, през октомври, вицеадмирал Ал. В. Колчак пристига в Омск. Там личността на Колчак прави силно впечатление на местните политици, заради което му е предложено да обедини антиболшевишките сили в Сибир. Вице-адмиралът веднага се отправя към фронта, където разбира за недоволството на армията от управлението на Директорията. Белите армии успяват да освободят територията на Сибир от червените. Областта е достатъчно голяма, има полезни изкопаеми и хранителни запаси. Слабост обаче е неравномерно и дори рядко населената територия, липсата на добра инфраструктура. На 4 ноември 1918 г. на Колчак е предложен поста военен и морски министър в правителството, който приема.⁹

Прави впечатление, че след падането на съветската власт в Далечния изток действат няколко правителства. Концентрацията на кабинети се обяснява с факта, че територията е твърде далеко от столицата, а и там намесата на съюзници и по-късно на интервенти е непосредствена и явна. Във Владивосток в борбата за надмощие се изявява Временното правителство на автономен Сибир на П. Я. Дербер и Работния кабинет на Хорват, намесва се Временното Сибирско правителство, както и атамани Калмиков и Семьонов. Хабаровск става арена за атамана на Усурийското казачество И. П. Калмиков. В Благовещенск властва Временният Амурски кабинет на десния есер А. Н. Алексеевски. То се създава на 18 септември 1918 г. Съставянето му е благоприятствано от факта, че съветската власт се оттегля и в Благовещенск навлизат японски войски. Самият Алексеевски завършва Петербургската духовна семинария и е отправен в Благовещенск, за да преподава богословие. По политически възгледи е есер и критикува съществуващите порядки, поради което е арестуван и престоява в затвор. Успява да избяга в Париж. След десет годишна емиграция, през 1917 г., се връща и отново се занимава с политика като е избран за депутат в Учредителното събрание. Арестуван е от Съветите, успява да избяга, и от септември 1918 г. оглавява Амурското правителство. Една от мерките, които предприема, е връщането на национализираните мини на бившите собственици.¹⁰ Във връзка с назначаването на Хорват за главен пълномощник в Далечния изток, Амурското правителство се саморазпуска два месеца след своето съставяне. Властта в Благовещенск е предадена на Амурската областна земска управа.

Отхвърлянето на съветската власт в Архангелск се извършва август 1918 г. През септември на Север се създава Архангелското правителство, но то просъ-

шествува до февруари 1920 г. Първоначално, начело на управляващите застава Н. В. Чайковски, а по-късно генерал Е. К. Милер. Н. Чайковски участва в Руската задгранична делегация на Парижката конференция, а по-късно е член на Южноруското правителство. По-дългият живот на антисъветското Архангелско правителство се обяснява с настъплението на английските и американски интервенти.

Основната причина за извършването на преврата от ноември 1918 г. се крие във вътрешното противоборство между есери и меншевики, от една страна, и кагети, офицери и казаци, от друга. С помощта на страните от Антантата, Сибирското управление на Вологодски подготвя установяването на Ал. В. Колчак като върховен управляващ и главнокомандващ.

В нощта на 17 срещу 18 ноември 1918 г. В. И. Волков, И. Н. Красилников и А. В. Катанаев арестуват есерите Авксентиев, Зензинов, Астров, Роговски. Министър-председателят Вологодски свиква спешно заседание на Съвета на министрите. Взето е решение управлението да се предаде на военно командване, а според приетото „Положение за временното устройство на властта в Русия” властта се предава еднолично на върховен управител и Съвет на министри.¹¹ Извършен е преврат в Директорията, който поставя като върховен управляващ и главнокомандващ на Русия адмирал Ал. В. Колчак.

Избирането на Колчак за върховен управител на Русия е признато от ген. А. И. Деникин, както и от руската емиграцията и ръководителите на интервентите, намиращи се в Сибир – генералите Нокс и Жанен, но единното управление на армиите на белите остава номинално.¹²

В новото правителство на Ал. В. Колчак, влизат министри с десни убеждения от Уфимската директория: монархисти, кагети, десни социалисти. Всички важни дела с вътрешнополитически и външнополитически характер се решават от Съвета на Върховния управляващ, оглавено от П. В. Вологодски. Важна роля има финансовият министър Михайлов.

Омското правителство изгражда своите отделни структури на управление. Образуваното Държавно земско съвещание има законодателни функции, но поради влошаване положението на фронтвата линия то не е свиквано. Административен орган, който обединява отделните ведомства, става Междуведомствената комисия. Съвещателен орган е Икономическото съвещание с председател С. Г. Феодосев. В него се обсъждат финансови въпроси като отделянето на средства за армията и организация по нейното снабдяване. В състава на Съвещанието влизат представители на банковия, търговския и промишления сектор.

През декември 1918 г. върховният управляващ и кабинетът му отменят държавното регулиране на основните стоки по изхранването. Премахнати са твърдите цени. През следващата година се въвежда държавен монопол в търговията на водка и захарта. Мярката, по-специално монополът върху водката, е в полза на правителството.

С цел пресичане на престъпленията с власт и тяхното разследване се създава Комитет по законността и реда. В състава влизат правосъдният, вътрешният и военният министри.

Сибирската армия е създадена в Новониколаевск през юни 1918 г. по нареждане на Временното Сибирско правителство. Първоначално се нарича Западно-сибирска армия, а от края на юли – само Сибирска армия. Начело на войската застават Гришин-Алмазов, Иванов-Ринов, а след преврата от 18 ноември и образуването на Главно командване се управлява от Колчак като през декември в армията започва реорганизация.

В началото на 1919 г. Съветът на министрите издава постановление за изграждане на полицейско управление. Наказателният апарат на Колчак се основава на традициите от дореволюционна Русия, но носи наименованието милиция.

На 29 април 1919 г. правителството на адмирала решава да състави Подготвителна Комисия, която да разработи всички нормативни актове за избор на национално Учредително събрание. Във всичките си заявления адмирал Колчак говори за свикване на Учредително събрание, което ще възстанови държавната система на Русия. По тази причина е подготвен проект, който се основава на всеобщо, равно и тайно гласуване.

След промените от 1917 г. в Русия, болшевиките започват борба срещу църквата. Те изповядват „агресивен, дори брутален атеизъм”.¹³ Това обстоятелство настройва Руската православна църква срещу Съветите. Тя е принудена да търси съюзничество, а по територията на страната с антиболшевишко население и бели правителства се появяват регионални обединения на духовенството. Нов момент е участието на православно духовенство в живота на армията. През ноември 1918 г. на църковно съвещание на епископите в Томск е прието постановление за създаване на Висше временно църковно управление на Сибир.¹⁴ Начело застава Силвестър, архиепископ Омски. В началото на 1919 г. Силвестър сам посещава Томска, Красноярска и Иркутска епархии, произнася стотици проповеди, разяснявайки антихристиянската същност на болшевиизма. С негово покровителство в Омск започват да излизат две списания: „За Свята Русия” и „Сибирски благовестник” (нар. още „Камбанен звън”). Съдбата на Силвестър е в унисон с годините на Гражданската война – той отказва предоставената му възможност да напусне Омск и при настъплението на червените е арестуван и обвинен в подпомагане на бялото движение. Затворен в градския затвор, Силвестър умира на 26 февруари 1920 г.

Правителството на Ал. Колчак няколкократно е разтърсено от министерски кризи по повод корупция, предизвикващи чести министерски смени и обвинения в еднолично управление. Сибирското население първоначално гледа на него като на спасител, но за по-малко от година настройва местните срещу себе си.

На 21 ноември 1919 г. Ал. Колчак организира Върховно съвещание във връзка координиране действията на фронта. Но реакцията се оказва закъсняла.

През ноември 1919 г. Омското правителство е принудено да напусне града и се премества в Иркутск, където след реорганизация е оглавно от В. Н. Пепеляев. На 4 януари 1920 г., Ал. Колчак се отказва от властта, следствие на което голяма част от кабинета му се премества в Харбин и създава Политическото съвещание.

Извън пределите на Русия, към края на 1918 г., в Париж се оформя белогвардейска организация под името Политическо съвещание. Целта му е отстояване на единството и суверенитета на Русия с помощта на държавите-съюзнички в Първата световна война. В състава му влизат познати руски дейци: княз Г. Е. Львов, С. Д. Сазонов, Н. В. Чайковски, С. В. Панин, Б. В. Савинков. Политическото Съвещание представя Руската задгранична делегация на Парижката мирна конференция от 1919–1920 г., положила края на Първата световна война. Разширяването на състава с представители от вътрешността на Русия не оказва значение и членовете не са допуснати до конференцията. Единственото право, което е предоставено се отнася до изказване на собствено мнение пред участниците. Въпросите, които поставят Чайковски, Сазонов, Савинков се свеждат до поддържане на единна и неделима Русия и незачитане на новата държавна власт, предложения по бесарабския и балтийски въпрос, определяне на полските граници и т.н.

След победата на Червената армия над Колчак и поемането на властта от Деникин, Политическото съвещание прекратява съществуването си (август 1919 г.), тъй като още от пролетта на с.г. е в конфликт с последния.

През юли 1919 г. в Берлин се създава белогвардейското антисъветско правителство начело с В. В. Бискупски. Главната му цел е да организира в Прибалтика фронт против Съветите и да изработи проект съглашения с групата на германските милитаристи. Предвижда се независимост на Финландия и автономия на балтийските провинции с протекторат на Русия.¹⁵ Командващият прогерманските руски войски П. Р. Бермонт-Авалов гледа на него с недоверие и смята, че целта е единствено подпомагането на войската.

По инициатива на съюзната военна мисия в Прибалтика, на 11 август 1919 г. в Талин се създава Северозападно правителство. То обединява разнообразни политически представители – кадети, есери, меншевики, радикали и безпартийни. Начело застава ген. Н. Юденич. Кабинетът просъществува до края на 1919 г. поради неуспеха на генерала в похода към Петроград.

За наследник на адмирал Колчак от 4 януари до 4 април 1920 г. е определен генерал Деникин. През март 1920 г. в Новоросийск е създадено Южноруското правителство. То е признато от част от белогвардейските лидери. Образувано е при отстъплението на армията към Северен Кавказ, Одеса и Крим. Деникин постига съгласие с войските по Дон, Кубан и Терек за подчинение в оперативно отношение на последните и за участието им в организирането на южноруската власт. В Декларацията си, Деникин обявява върховната власт, а в Съвета на министрите влизат Н. М. Мелников, Н. Н. Баратов, ген. А. К. Келчевский. Войските по р. Кубан се отказват през март от съглашението с Деникин. На

решението им се възпротивяват останалите редици, поради което остават в Доброволческата армия. Правителството на Деникин не успява да осъществи програмата си, написана в Декларацията на Южна Русия.¹⁶

На 4 април 1920 г. приемник на Южноруското правителство става генерал Врангел. Вместо министерства се учредяват Департаменти. Те обединяват няколко министерства и осъществяват организацията на управление в свободните от болшевиките земи: Военен департамент с началник ген. Вязмитинов; 2. Морски департамент – адм. Герасимов; 3. Контролен департамент; 4. Административен департамент, включващ Вътрешни работи, Земеделие, Правосъдие и Просвещение – н-к Перлинг; 5. Финансов департамент – н-к Бернацки; 6. Външен департамент – Струве.¹⁷ Началниците на департаментите образуват Съвещателен съвет при главнокомандващия, а последният поема и гражданската власт. Изпълнението на законите се възлага на Сенат.

За да привлече нови привърженици, ген. Врангел отправя два позива. Първият се отнася към разкаялите се болшевишки офицери и войници. С втория позив известява, че борбата срещу болшевиките има за цел: да възстанови религията; да освободи народа от игото на комунистите, каторжниците и престъпниците, които опропастили светлата Русия до краен предел; да сложи край на Гражданската война; да даде право на селяните да бъдат собственици; да даде възможност на работника да започне продуктивната си работа; да възстанови в Русия истинската свобода и справедливост; да се даде право на руския народ свободно да избере своя господар.¹⁸ Позивите на Врангел представяват своеобразна програма на белия генерал.

Във Верхнеудинск през 1920 г. се сформира правителство, което се опитва да обедини административните структури на Сибир и Далечния изток. То не признава властта на Далекотоизточната република, но и не успява да консолидира политическата власт след смъртта на Колчак.

* * *

След Октомврийската революция и провала на Учредителното събрание от януари 1918 г., недоволните от новата власт се организират в антиболшевишко движение. Неговият смисъл се открива в организирането на бели правителства и армии. Основната им задача е ликвидиране на съветската власт и провеждане на Учредително събрание, което да определи бъдещето на държавата. За да променят политическата ситуация, белите създават кабинети в отделни райони на Съветска Русия. В действията им по места липсва обща съгласуваност. Правителствата имат разнороден състав и често между тях, а и в самите кабинети възникват противоречия. Възможността да изтласкат и ликвидират болшевишката управа, прави по-успешни тези, които се намират в Сибир и Урал. Територията на Сибир е обширна и отдалечена от центъра на страната, което предоставя на Директорията сравнително спокойствие за работа. По тази причина именно там се образува правителството на адмирал Ал. Колчак, който е признат за върховен управляващ и главнокомандващ на белите сили.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ http://www.hrono.ru/organ/rossiya/sib_obl.php
171. ² С Колчаком-против Колчака. Краткий биографический словарь. М., 2007, с. 170–171.
- ³ http://www.hrono.ru/organ/rossiya/sib_obl.php
- ⁴ История России новое и новейшее время. М., 2010, с. 439.
- ⁵ **Белегов, Б.** Русия 1917–1939 (социално-икономически и политически аспекти). В. Търново, 2001, с. 74.
- ⁶ ЦВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 466, с. 8.
- ⁷ ЦВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 872, с. 166.
- 260 ⁸ С Колчаком-против Колчака. Краткий биографический словарь. М., 2007, с. 259–260
- ⁹ **Шамбаров, В.** Белогвардещина. Параллельная история Гражданской войны. М., 2012, с. 204
- ¹⁰ С Колчаком-против Колчака. Краткий биографический словарь. М., 2007, с. 164
- ¹¹ **Шамбаров, В.** Пос. съч., с. 205.
- ¹² <http://www.viaevrasia.com/bg/> **Сивилев, Ал.** Цветът на войната
- ¹³ **Андреев, А.** Руската православна църква през първата половина на XX в. В. Търново, 2006, с. 5.
- ¹⁴ **Андреев, А.** Пос. съч., с. 157–158.
- ¹⁵ С Колчаком-против Колчака. Краткий биографический словарь. М., 2007, с. 197.
- ¹⁶ <http://www.white-guard.ru/go.php?n=53&id=236>
- ¹⁷ ЦВИА, ф. 23, оп. II, а.е. 394 а, с. 151.
- ¹⁸ ЦВИА, ф. 23, оп. II, а.е. 394 а, с. 186.